

Chuiko Helen, Dr.Sc. in Psychology, Assoc. Prof.,
Holotenko A., master,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

SOCIAL SUPPORT IN THE STRUCTURE OF PERSONAL RESOURCES OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS

The article reveals the results of an empirical study aimed at identifying the role and place of social support in the structure of the personal resources of internally displaced persons. Revealed correlations indicate the existence of trends, fixing the passivity and inertia of aid recipients, which could become the basis for the formation of consumer behavior and the emergence of manifested destructive personality.

Key words: social support, personal resources, internally displaced persons, forced migration.

УДК: 159.9

Поліна Шальнєва, студ.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ОСОБЛИВОСТІ САМООЦІНКИ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ ПРОЖИВАННЯ В ЗОНІ АТО

У статті розглянуто проблему самооцінки під впливом стресу, а саме проживання в зоні проведення антитерористичної операції, а також особливості вибору певних механізмів психологічного захисту та копінг-стратегій. Було виявлено два фактори стресостійкості та один фактор стресогенності.

Ключові слова: самооцінка, психологічний захист, копінг-стратегії, стрес.

Актуальність теми дослідження. Життя людини в сучасному суспільстві припускає його існування й розвиток в умовах крайньої невизначеності. Самооцінка – оцінка особистістю себе, своїх можливостей, якостей і місця серед інших людей. Вона – важливий регулятор поведінки. Від неї залежать взаємини людини з оточуючими, її критичність, вимогливість до себе, відношення до успіхів і невдач. Тим самим вона впливає на ефективність діяльності й подальший розвиток особистості. Особливо це стосується періоду, коли формується особистість. Саме в цей період самооцінка є джерелом чисельних проблем, пов'язаних з гострими переживаннями, наслідками яких дуже часто є стреси, фрустраційні стани, хвороби. В умовах сучасного розвитку суспільства, більшість населення нашої країни переживає стан кризи, який зумовлений ситуацією військової агресії, та проведенням АТО на території нашої країни.

Метою нашого дослідження було виявлення особливостей самооцінки підлітків, визначення типу психологічного захисту та копінг-стратегій, які властиві особистості з певним рівнем самооцінки в умовах стресу (проживання в зоні АТО) та в безпечних обставинах.

Аналіз попередніх досліджень. Зміст поняття "самооцінка" в розумінні деяких авторів багато в чому збігається. В більшості досліджень самооцінка представлена як особлива галузь психічного, як центр свідомого "Я", з якою ототожнює себе особистість. Самооцінка пов'язується з рівнем домагання і включається в структуру потреб людини. Це саморегуляція, яка визначає напрямок і рівень активності людини, її ставлення до світу, людей, самого себе і, в кінцевому результаті, вершина її досягнення.

В працях Л. І. Божович [2] самооцінка представлена як особистісна освіта. Існує декілька напрямків трактування природи самооцінки: самооцінка як показник ступеня задоволення собою, самооцінка як фіксація результату пізнання себе (І. І. Чеснокова) [6].

Першим, хто ввів поняття "самооцінка", був У. Джеймс – "образ самого себе" у структурі особистості. У теорії У. Джеймса структура особистості складається з трьох частин. По-перше, це її складові елементи; по-друге, – відчуття й емоції відносно цих елементів (самооцінка); по-третє, – вчинки, що обумовлені цими елементами особистості.[3]

Наукові підходи сучасних психологів щодо сутності поняття "самооцінка" пов'язані з емоційним ставленням дітей до себе, з розвитком рефлексивної свідомості, з

соціальними аспектами психології особистості, з практичним самопізнанням, з гармонійним образом "Я".

Розрізняють загальну й приватну самооцінку. Приватною самооцінкою буде, наприклад, оцінка якихось деталей своєї зовнішності, окремих рис характеру. У загальній, або глобальній самооцінці відбивається схвалення або несхвалення, що переживає людина стосовно самої себе. Крім цього, виділяють актуальну (те, що вже досягнуто) і потенційну (те, на що здатна людина) самооцінку. Потенційну самооцінку часто називають рівнем домагання. Людина може оцінювати себе адекватно й неадекватно (завишувати або занижувати свої успіхи, досягнення). Самооцінка може бути високою й низькою, різнитися за ступенем стійкості, самостійності, критичності. Нестійкість загальної самооцінки може виникати з того, що формуючі її приватні оцінки перебувають на різних рівнях стійкості й адекватності.

І. С. Кон так описував розвиток самосвідомості й образу "Я": "Дитина росте, міняється, набирається сил до перехідного віку, проте це не викликає в неї тяги до інтроспекції. Якщо це відбувається тепер, то насамперед тому, що фізичне дозрівання є одночасно соціальним симптомом, знаком дорослішання, змужніння, на яке звертають увагу й за яким пильно стежать інші, дорослі й однолітки. Суперечливості положення підлітка, зміна його соціальних ролей і рівня домагань – ось що в першу чергу актуалізує питання: "Хто Я?" [4].

Дослідників все більше цікавлять особливості прояву стресових переживань на психологічному рівні: аналізуються характерні перебудови в мотиваційній структурі діяльності, роль емоційних регулювальників поведінки, стійкість різних когнітивних функцій, що забезпечують ефективність переробки інформації, індивідуальні прийоми компенсації і подолання труднощів. Р. Лазарус, вивчивши стрес з позиції фізіологічного, психологічного і поведінкового рівнів, прийшов до висновку, що фізіологічний стрес – це безпосередня реакція організму, що супроводжується "вираженими фізіологічними зрушеннями, на дію різних зовнішніх і внутрішніх стимулів фізико-хімічної природи".[7]

З точки зору В. А. Бодрова, психологічний стрес – своєрідна форма віддзеркалення суб'єктом складної, екстремальної ситуації, в якій він знаходиться. Специфіка психічного віддзеркалення обумовлюється процесами діяльності, особливості яких (їх суб'єктивна значущість, інтенсивність, тривалість протікання і так далі) в значній мірі визначаються вибраними або прийнятими цілями, досягнення яких спонукає змістом мотивів діяльності [1].

Результати емпіричного дослідження. Методи дослідження. У роботі використовується комплекс психологічних методів, вибір яких залежав від змісту проблеми, що вивчалася, та етапу дослідження. Для розв'язання поставлених задач і перевірки гіпотез було застосовано загальнонаукові методи теоретичного та емпіричного дослідження, зокрема, аналіз основних понять, систематизація матеріалу, порівняння й узагальнення даних, моделювання. Емпіричні дослідження виконувалися із застосуванням методів анкетування, психодіагностичного тестування, було використано наступні методики: опитувальник "Засоби опонуючої поведінки" Лазаруса, методика "Індикатор копінг-стратегії" (автор Дж. Амірхан, в адаптації Н. А. Сироти, В. М. Ялтонського), опитувальник Плутчика–Келлермана–Конте "Методика індекс життєвого стилю", методика "Місісіпська шкала для оцінки посттравматичних реакцій" (цивільний варіант, адаптація Н. В. Тарабріної), методика дослідження самооцінки особистості С. А. Будассі, проєктивний тест "Дерево" (автор Д. Лампен в адаптації Л. П. Пономаренко).

Характеристика вибірки. Усього було досліджено 50 учнів (35 дівчат і 15 хлопців) 8–11 класів (14–16 років), з яких 25 є мешканцями Донбасу та 25 – мешканці м. Києва. Учасники схожі між собою тим, що вони навчаються в загальноосвітніх школах, мають схожі хобі, в схожій мірі цікавляться соціально-політичними новинами в країні.

Серед підлітків з м. Слов'янська встановлено достовірний зв'язок між рівнем ПТСР з типами психологічного захисту та копінг-стратегій. Позитивний зв'язок рівня ПТСР було знайдено з уникненням і негативний зв'язок з самооцінкою особистості та копінг-стратегією "вирішення проблеми". Чим вище рівень прояву ПТСР, тим менше особистість оцінює себе та невпевнена у власних силах та можливостях, і вже не спроможна самостійно знаходити шляхи виходу та рішення проблеми. Важливо зазначити, що проходячи методику самооцінки Будассі, досліджувані даної групи частіше для ідеального образу обирали та ставили на високі позиції такі риси як "турботливість", "щирість", "впертість", "рішучість" та "обережність". Ці підлітки в більшості вважали, що ідеальній людині не властиві "повільність" та "боязливість", можливо, це пов'язано з тим, в яких умовах вони проживають. Адже ситуація загрози життю вимагає від людини швидких рішень, дій, рухів і відсутності страху, переживань, які б могли заважати їй вирішити ситуацію, чи врятувати життя. До того ж, аналізуючи

риси особистості, що досліджувані приписували своєму реальному образу, було виявлено, що частіше високі позиції підлітки віддали "рішучості" та "турботливості" і низькі – "вередливості". Важливим є те, що підлітки зі столиці ідеальними якостями особистості вважають такі як "життєрадісність", "наполегливість", "рішучість", "акуратність", "вишуканість" і небажаними якостями вважають "злостивість" та "гордовитість". Самим собі вони були схильні приписувати якості "впертості" та "життєрадісності". Це говорить про те, що ідеальний і реальний образи більш-менш схожі між собою. Під час аналізу отриманих даних підлітків м. Києва було виявлено більшу кількість достовірних зв'язків рівня прояву ПТСР з різними видами психологічного захисту та копінг-стратегій. Позитивні зв'язки було виявлено з такими механізмами психологічного захисту як: заперечення, придушення, проєкція, заміщення. Підлітки, що проживають в столиці частіше вдаються до заперечення наявності проблеми, забування реальних стимулів, що внаслідок призводить до появи емоцій страху та тривоги з приводу неї. самоконтролем як копінг-стратегією, плануванням рішення проблеми, позитивною переоцінкою проблеми, захисним механізмом компенсації. Обчислення за U-критерієм дозволило порівняти групи досліджуваних. Для підлітків зі Сходу рівень прояву ознак посттравматичних стресових реакцій вже не так впливає на вибір типу механізму психологічного захисту та копінг-стратегії, результати відображено у рис. 1.

Перша досліджувана група потрапляє під вплив АТО, і має справлятися з прямою небезпекою власному життю. В даному випадку практичне вирішення проблеми не в повній мірі залежить від самих досліджуваних. Остаточним рішенням розглянутої стресової ситуації буде: згортання АТО, чи зміна місця проживання. Так як закінчення АТО чи переїзд не в повній мірі залежить від досліджуваних, то ухилення від оточуючої дійсності є природним типом психологічного захисту. Підліткам, що проживають в столиці легше дивитися на проблемні ситуації з позитивного боку, вони частіше приймають відповідальність на себе в стресових ситуаціях, відчувачи в собі ресурси справлятися з ними.

Для визначення переважаючих копінг-механізмів у підлітків нами було використано "Опитувальник визначення допінг-механізмів особистості" Р. Лазаруса і С. Фолкмана. У рис. 2 представлені середні показники різних типів психологічного захисту у підлітків, які мешкають у м. Слов'янську і перебувають під впливом проведення АТО.

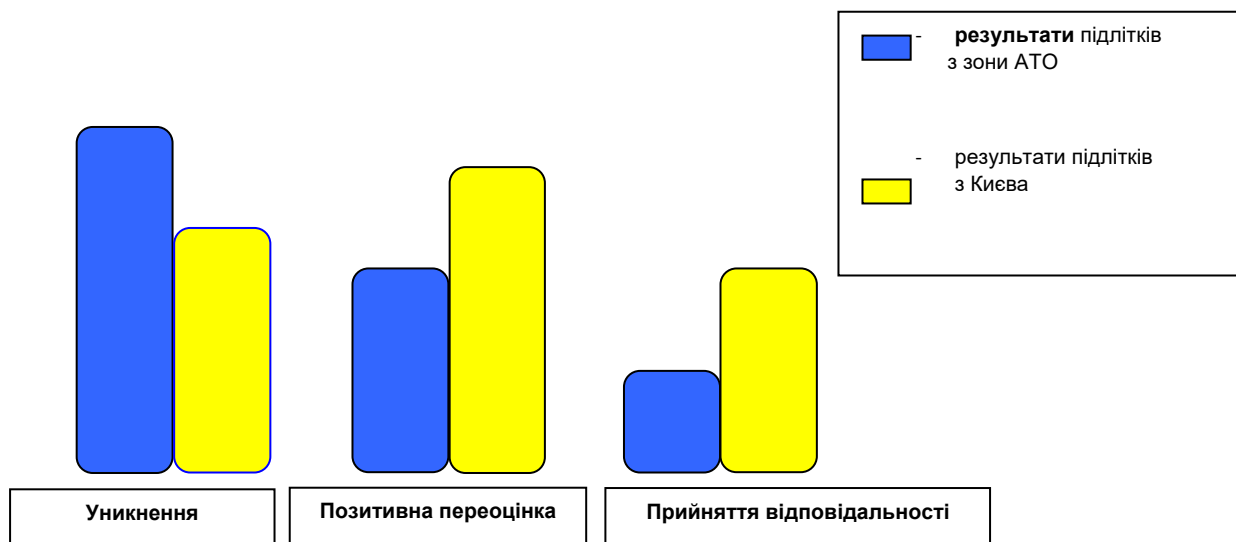

Рис. 1. Результати порівняння двох незалежних вибірок з використанням U-критерію Манна-Уїтні

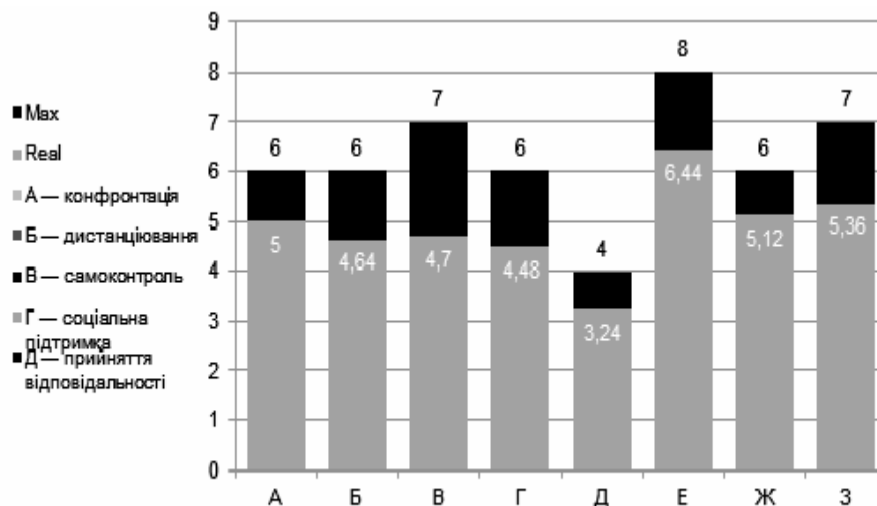

Рис. 2. Середні показники різних типів психологічного захисту у підлітків, які мешкають у м. Слов'янську

Характерною особливістю групи з м. Слов'янська є яскрава вираженість, у більшості досліджуваних, таких копінг-механізмів як "Конфронтаційний копінг" (5,0) при максимальному значенні за шкалою – 6 балів; "Прийняття відповідальності" (3,24) де максимальне значення за шкалою становить 4 бали; "План рішення проблеми" (5,12) при максимальному значенні за цією шкалою – 6 балів; "Уникнення" (6,44) де максимальне значення за даною шкалою – 8 балів. Здебільшого серед представлених копінг-стратегій, досліджуваних частіше використовують більш адаптивні копінги, ті, що допомагають більш ефективно вирішити проблему. В стресових та складних ситуаціях обстежувані даної групи здатні до агресивних зусиль для зміни ситуації, можлива певна міра ворожості, готовності до ризику. Досліджувані готові прийняти відповідальність на себе, розраховувати на власні сили, розуміючи, що кожна конфліктна та стресова ситуація вимагає певного плану рішення проблеми, варіантів виходу з неї з мінімальними негативними наслідками для себе. Такі показники можуть пояснюватися тим, що в умовах війни, коли кожна твоя емоція, думка, вчинок можуть коштувати тобі життя, всі рішення приймають реактивний характер і вимагають від особистості більшої рішучості та впевненості в собі і своїх діях. Також підлітки, що мешкають у м. Слов'янську, можуть прагнути уникнення контакту з оточуючою дійсністю, піти від вирішення проблем, задля зниження дистресу, тривожності та задля збереження самооцінки на нормальному рівні. Використання цієї стратегії зумовлене недостатністю розвитку особистісних копінг-ресурсів і навиків активного вирішення проблем. Показники за іншими шкалами мають середні значення серед досліджуваних. В той час, як підлітки з м. Києва орієнтовані на подолання складної життєвої ситуації з допомогою інших людей, прагнуть до активної взаємодії з оточуючими. У складних життєвих обставинах вони вдаються до пошуку емоційної, інформаційної та практичної допомоги та підтримки від друзів та родичів. Беручи до уваги високі показники за шкалою прийняття відповідальності, ми можемо робити припущення, що обстежувані усвідомлюють, що саме вони несуть відповідальність за власне життя і наслідки своїх дій, через те менше піддаються загрозі втраті почуття контролю і появи відчуття безпорадності.

Факторний аналіз проводився між досліджуваними чинниками в двох групах підлітків. Перший фактор вийшов біполярний. На підставі отриманого факторного рішення позитивний полюс першого фактору утворили наступні шкали (пункти наводяться із зазначенням відповідних факторних навантажень):

▪ конфронтальний допінг	0,655
▪ самоконтроль	0,822
▪ план рішення проблеми	0,839
▪ позитивна переоцінка	0,690
▪ компенсація	0,679
▪ придушення	-0,717
▪ проекція	-0,765
▪ заміщення	-0,844

Аналіз отриманих пунктів дозволяє інтерпретувати перший фактор як "Активна діяльність задля вирішення". Даний фактор відображає взаємозв'язок між декількома типами психологічного захисту досліджуваних дітей підліткового віку, що проявляються у соціально обумовлених умовах, зокрема у школі, як у соціальному оточенні в якому діти підліткового віку проводять найбільше свого часу. Ці типи психологічного захисту можна вважати успішними, з огляду на те, що дані типи захисту можуть допомогти підвищити психічну адаптацію підлітка до особливих соціально-політичних умов, що склалися в наш час та говорять про певну стресостійкість досліджуваних. Другий фактор також виявився біполярним. Його утворили такі шкали:

▪ самооцінка	0,731
▪ шкала вирішення проблеми	0,835
▪ ПТСР	-0,745

Такий розподіл пунктів дозволяє інтерпретувати другий фактор як "Ресурсний стан". Цей фактор відображає взаємозв'язок між позитивною самооцінкою та успішною копінг-стратегією, яка виражається в плані вирішення проблем, що сприяє подоланню психотравмуючої ситуації у досліджуваних дітей підліткового віку. Тобто, якщо підліток має адекватну самооцінку з тенденцією до високої та серед його психологічних захистів переважає такий копінг, як вирішення проблем, то дитина легше справляється й переживає психотравмуючу ситуацію, з меншими негативними наслідками, такими як дезадаптація, порушення сну, психосоматичні хвороби, депресія тощо. Даний фактор також вказує на стресостійкість та достатню адап-

тивність підлітків, що приймали участь у дослідженні. Третій фактор – унімодалний.

- заперечення 0,540
- регресія 0,656
- шкала уникнення 0,777

Аналіз отриманих компонентів дозволяє інтерпретувати даний фактор як "Крізь заплющені очі".

Наступний фактор відображає взаємозв'язок між трьома типами психологічного захисту. Важливо зазначити, що дані типи можна характеризувати як мало ефективні чи неефективні. Як відомо, зовнішня ситуація може сприйматися спотворено, саме тому неможливо однозначно говорити про ефективність/неефективність обраних у співвідношенні з дещо зміненим розумінням форм подолання ситуацій. Проте, найменш ефективною стратегією вважається стратегія уникнення. Використання цієї стратегії та подібних на неї призводить до загострення проблеми чи стресової ситуації в подальшому, що може виражатися через хвороби, емоційну нестабільність, підвищеній чутливості до стресу.

Висновки. В ході емпіричного дослідження підлітків, що проживають в зоні АТО та в столиці, було виявлено відмінність за двома типами копінг-стратегій. За допомогою факторного аналізу, було виявлено три фактори, в які увійшли певні досліджувані чинники. Із них було сформовано два фактори стресостійкості та один фактор стресогенності особистості підлітка.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бодров В. А. Психологический стресс: развитие и преодоление / В. А. Бодров. – М.: ПЕРСЭ, 2006. – 650 с.
2. Божович Л. И. Проблемы формирования личности / Л. И. Божович. – М.: Просвещение, 1995. – 352 с.
3. Джеймс У. Психология / У. Джеймс; под ред. Л. А. Петровской. – М.: Педагогика, 1991. – 318 с.
4. Кон И. С. Психология юношеского возраста / И. С. Кон. – М.: Просвещение, 1989. – 246 с.
5. Психология личности. Тексты / Под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, А. А. Пузырея. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1982. – 288 с.
6. Чеснокова И. И. Проблема самопознания в психологии / И. И. Чеснокова. – М.: Наука, 1977. – 144 с.
7. Lazarus R. S. Stress, appraisal and coping / R. S. Lazarus & S. Folkman. – N.Y.: Springer, 1984.

Стаття надійшла до редколегії 21.11.16

Шальнева Полина, студ.,
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев

ОСОБЕННОСТИ САМООЦЕНКИ ПОДРОСТКОВ В УСЛОВИЯХ ПРОЖИВАНИЯ В ЗОНЕ АТО

В статье рассматривается проблема самооценки в условиях стресса, а именно проживание в зоне проведения антитеррористической операции, а также особенности выбора определенных механизмов психологической защиты и копинг-стратегий. Было выявлено два фактора стрессоустойчивости и один фактор стрессогенности.

Ключевые слова: самооценка, психологическая защита, копинг-стратегии, стресс.

Shalnyeva Pauline, student,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

TEENAGERS' SELF-EVALUATION FEATURES IN THE ATO ZONE LIVING CONDITIONS

In this article we review the problems of selfevaluation in the stress conditions, especially living in the zone of antiterrorist operation, and the features of the selection the certain psychologic defence mechanisms and coping strategies. There were identified two factors of stress resistance and one factors of triggers of the stress.

Key words: self-evaluation, psychologig defence, coping strategies, stress.

УДК: 159.947

Каріна Шамлян, канд. психол. наук, доц.
Національний лісотехнічний університет України, Львів

ПРО СУБ'ЄКТНО-ДІЯЛЬНИЙ ПІДХІД У ДОСЛІДЖЕННІ ВОЛЬОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті обґрунтовується доцільність застосування суб'єктно-діяльного підходу у вивченні вольової організації особистості. Виділено чотири рівні суб'єктної активності. Представлено результати емпіричного дослідження щодо ставлення людини до різних перешкод та труднощів.

Ключові слова: суб'єктно-діяльний підхід, суб'єктність, вольова активність, труднощі та перешкоди.

У зв'язку із складними соціально-економічними та політичними реаліями нашого життя актуальними є психологічні дослідження вольового потенціалу особистості як основи її виживання і гідної реалізації у цих умовах.

Проблема волі має багату історію теоретичного та експериментального дослідження. Проте чимало концептуальних питань і досі залишаються дискусійними, як-то сутність і самостійність волі як психічного феномену, її ключові механізми та специфічні ознаки, діагностичні критерії вольової активності.

У поглядах на волю ми дотримуємось тих концепцій, які наголошують на самостійності волі як психічного феномену, і відокремлюють вольову поведінку, регуляцію від довільної поведінки та регуляції, саморегуляції, і вважають, що ключовим, специфічним механізмом волі є наявність вольового зусилля, необхідність увімкнення якого зумовлене наявністю перешкод на шляху до сві-

домої мети (В. Селіванов, В. Калін, Є. Ільїн, Б. Смірнов, О. Лазурський, М. Басов, К. Корнілов, П. Рудик, А. Пуні).

Волю ми розглядаємо, насамперед, як діяльну характеристику людини, повністю погоджуючись з думкою А. Пуні [8] про те, до воля – це діяльна сторона розуму та почуттів, як найяскравіший прояв суб'єктності особистості, що дає підстави вивчати її у рамках суб'єктно-діяльного підходу.

Суб'єктність викликає сьогодні неослабний інтерес дослідників. Вказують на центральне місце поняття суб'єктності у категоріальному апараті психології та тенденцію зміщення акцентів від поняття "особистість" до поняття "суб'єкт" [1; 6], обґрунтовують перспективність розвитку суб'єктного підходу у найрізноманітніших його варіантах (суб'єктно-діяльний, суб'єктно-буттєвий, суб'єктно-довільний, суб'єктно-системний) [9].

Суб'єктність вважають найважливішою, стрижневою якістю особистості. Бути суб'єктом – це означає бути